

ЕКСПРЕСИВНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ У МОВІ ТВОРІВ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Людмила Томусяк. Експресивні синтаксичні конструкції у мові творів Юрія Федьковича.

У статті розглянуто семантико-стилістичні особливості функціонування експресивних конструкцій у мовостилі Ю. Федьковича. Акцентовано увагу на використанні парцельованих структур і незакінчених речень, які допомагають митцеві відтворити колорит життя буковинського краю.

Ключові слова: експресивність, емоційність, парцеляція, комунікати, незакінчені речення, еквіваленти речень.

Людмила Томусяк. Экспрессивные синтаксические конструкции в творчестве Юрия Федьковича.

В статье рассматриваются семантико-стилистические особенности функционирования экспрессивных конструкций в художественном стиле великого украинского писателя Ю. Федьковича. Внимание акцентировано на парцелированных и незаконченных предложениях, которые помогают отобразить колорит жизни буковинского края.

Ключевые слова: экспрессивность, эмоциональность, парцеллирование, коммуникаты, незаконченные предложения, эквиваленты предложений.

Ljudmyla Tomoosyak. Expressive syntactic constructions in the language of works of Yuriy Fed'kovich.

In the article parceled and unfinished komunikaty are examined as facilities of expression of expressivity in artistic text. Fed'kovich widely used such constructions in the language of the works. Analysable structures are the fact of the verbal folk broadcasting, that is why approach works of writer to folk.

Key words: expressivity, emotionality, unfinished suggestions, equivalents of suggestions.

Питання про експресивний синтаксис вперше сформулював Ш. Баллі, який вважав афективний фактор (експресивний) обов'язковим компонентом будь-якого висловлення. Особливість співвідношення інтелектуального та афективного рівнів висловлення Ш. Баллі і його послідовники бачили у тому, що афективний рівень є обов'язковим компонентом висловлення, поза яким останнє не існує. Навіть якщо в самій структурі висловлення відсутні будь-які компоненти – показники експресії, то вона в ньому виражається самими почуттями мовця [1, с. 20].

Найсуттєвішим для синтаксису виступає розмежування експресивного та емоційного, з одного боку, і експресивного та стилістично забарвленого, з іншого. Досить популярною є думка про те, що експресія за своїм виявом є значно ширшим поняттям, оскільки емоція в мові завжди експресивна, але експресивне не завжди емоційне. У переважній більшості випадків експресію тлумачать як семантичну категорію (визначальною для неї є функція впливу), яка вступає у зв'язок з іншими складовими прагматичного значення: емоційністю, оцінністю, волевиявленням, стильовою прикріпленістю, естетичним значенням. У зв'язку з цим Ш. Баллі розрізняв в афективному факторі два завдання: вираження суб'єктивного світу мовця і використання мовних засобів для впливу на адресата. Очевидно, різницю між емоційним та експресивним слід бачити у мимовільності, довільності емоції (вона пов'язана з почуттями) і вираженні експресії як засобу впливу, коли мовець усвідомлює спрямованість використання певних мовних засобів.

За енциклопедією „Українська мова”, „експресивність – це властивість мовної одиниці підсилувати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови. Через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення до повідомлення і до адресата” [8, с. 170].

Емоційне як вияв експресивного найповніше притаманне усно-розмовному мовленню, у писемному мовленні воно постає опосередкованим усно-розмовною стихією, поза введенням якої у писемну форму неможливим є вираження емоцій. Тому проблему експресивності у синтаксисі слід пов'язувати насамперед з проникненням усно-розмовних тенденцій у писемну практику, а художній текст, який зорієнтований на навмисний емоційний вплив на читача, завжди експресивний. Експресивність властива одиницям усіх рівнів мовної структури, вона сприяє деавтоматизації висловлювання, привертає увагу до відтінків думки, емоційних оцінок сказаного. Засобами вираження експресивності виступають і різноманітні синтаксичні конструкції.

Досліджуючи досягнення і проблеми експресивного синтаксису в українському мовознавстві,

Н. В. Гуйванюк підкреслює важливе значення синтаксису при вивченні мовостилію письменника: „Самобутність стилю письменника зумовлена передусім синтаксичною будовою фрази, а її експресивність – характером авторського почерку. Тому, досліджуючи ідіостиль письменника, важливо проаналізувати характерні для поетичного синтаксису засоби художності, які роблять мову письменника експресивною, художньо-образною, визначити специфічні побудови, які створюють „архітектурний ансамбль” його творів” [2, с. 413].

Юрій Федькович – яскравий представник письменництва Буковини, виходець з народу, і твори його – для народу, оскільки мова його творів – це жива, експресивна, багата і неповторна мова Буковини, а персонажі – прості люди зі своїми радощами і болями, життя їх – це дзеркало життя тогочасної України. Справжній майстер слова, Ю. Федькович уміє віднайти те особливе, що передає дух народу, його самобутність. В уяві читача завдяки вмілому використанню різноманітних мовних засобів герої творів постають живими, незабутніми, „народними”. Безперечно, цьому сприяє вживання у мові творів синтаксичних конструкцій розмовного характеру, адже „синтаксис художньої мови підпорядкований задуму письменника розкрити основну думку твору” [2, с. 418]. Найчастіше зі структурами, що мають у своїй семантиці відтінок розмовного, невимушеного стилю, а відтак є експресивними у мові художнього твору, пов’язують уживання еліпсисів, незакінчених, чи обірваних, речень, парцеляції тощо.

Метою нашого дослідження є з’ясування семантико-стилістичної функції парцельованих і незакінчених комунікатів у мовній канві творів Юрія Федьковича, які, без сумніву, допомагають митцеві максимально наблизити їх до народної мови, відтворити колорит життя буковинського краю.

Вказані конструкції не мають однозначного тлумачення у мовознавчій літературі. Найбільш дискусійними залишаються питання щодо статусу так званих „парцельованих конструкцій”. На думку А. П. Загнітка, парцельованою конструкцією „слід вважати частину простого або складного речення, утворену при його членуванні на декілька висловлень у зв’язку з певною комунікативною ідеєю і винесену за межу синтаксичної структури речення” [3, с. 526]. Терміном „парцельовані конструкції” об’єднані різнорідні синтаксичні побудови, що мають свою опору у відповідних явищах мови. Такі конструкції по-різному називають у лінгвістичній літературі („приєднувальні конструкції (чи речення)”, „приєднувально-видільні речення” (І. З. Петличний), „видільні речення” (П. П. Коструба, П. С. Дудик). О. М. Пешковський такі речення розглядає як різновид неповних речень [7, с. 40].

У виборі терміна для позначення явища подрібнення єдиної граматичної структури на окремі відрізки долучаємось до поглядів Н. В. Гуйванюк: „Оскільки відносно незалежні висловлення виділяються в основному на підставі комунікативного функціонування, більш точно було б назвати їх комунікатами... Комунікати – відносно несамотійні висловлення – це висловлення, які своїм змістом тісно пов’язані з контекстом, з попереднім чи наступним реченням, утворюючи з ним так зване „дискурсивне висловлення”, яке функціонує як окрема синтаксична одиниця” [2, с. 275, 277].

Згідно з існуючою теорією парцеляції, самотійно функціонуючі в мовленні частини речення лишаються синтаксично несамотійними одиницями в системі мови, тобто продовжують належати до структури цілого речення. Проте сутність їх залежить від ряду факторів: емоційної насиченості, смислової вагомості, а також від ступеня граматичної самотійності, яка їх містить.

Парцельовані комунікати розширюють інформаційну насиченість речення, інтенсифікують смислове значення неядерних компонентів речення, надають їм виразності. Ю. Федькович використовує такі конструкції як у мові автора, так і у мовленні персонажів своїх творів. Парцельованими найчастіше бувають означальні поширювачі (як узгоджені, так і неузгоджені), здебільшого однорідні, які не втрачають зв’язок з узгоджуваним іменником:

Піють пісні давній славі.

О Нечаю, о Морозі, о Хмельницькім і о Саві (9, с. 88).

А люди? – мали десь заснути.

Струджені, бідні. Милого спочинку! (9, с. 56).

Така однорідність має уточнювальний, пояснювальний характер:

Які ж то красні співанки в Молдаві.

О бісурманах, о боярській славі... (9, с. 60).

А старий із корчми. П’яний-п’яний! (10, с. 60)

За межі основного речення можуть бути винесені і об’єктні поширювачі, які служать важливим засобом доповнення основної думки окремими деталями, що створюють ширше уявлення про предмет чи особу:

Чи побачу я вже гори свої красні? Чи почую я ще мого батечка ласкавого голосу? Мою ненечку, сестрички, дружечки?.. (10, с. 78).

Парцельовані комунікати мають деякі своєрідні змістові, граматичні та ритмомелодійні ознаки. Можна вказати на такі їх основні особливості: своїм змістом вони максимально залежать від контексту, а саме – від змісту і будови попереднього, структурно основного речення. З ним вони пов'язуються так щільно, що окремо від нього сприймаються як зовсім недостатні в змістовому відношенні, а значить, непридатні для спілкування.

Парцельовані конструкції доповнюють зміст попереднього речення, до якого приєднуються. Однак у переважній більшості випадків таке доповнення впливає не стільки з внутрішньої змістової і, тим більше, граматичної будови основного попереднього речення, скільки залежить від додаткових міркувань мовця. Так сам по собі зміст речення *А тут люди не є люди, але звірі* не виявляє потреби в тому, щоб доповнити його такою приєднувальною конструкцією, яку знаходимо у Ю. Федьковича: *А тут люди не є люди, але звірі. Ні в них бога, ні в них царя, ні в них віри* (9, с. 23). Без сумніву, друге речення поглиблює, розгортає зміст попереднього.

Аналіз мовного матеріалу свідчить, що природа явища розчленування єдиної граматичної структури однакова. Основне завдання парцеляції – надання мові смислових та експресивно-стилістичних відтінків, підкреслення смислової та емоційної ваги окремих членів висловлення, їх актуалізація. Така актуалізована фраза набуває змістової й емоційної виразності, сприяє експресивному вираженню думки.

Явище парцеляції може охоплювати й складні речення. Найпоширенішою у творах Ю. Федьковича є парцеляція частин складносурядних речень з протиставними відношеннями: *Та що з того, коли Прокіп бідний був, дуже бідний, і з того лиш жив, що, бувало, у лісі собі застрільчить або у Черемші зарибарить. Але про тото він надію не тратив, а до Малани приходив, а то де?* (10, с. 132); *Він знав промовити до млинчика, аби він рушив. А не знав, як его зостановити* (10, с. 150). Це пояснюється слабким синтаксичним зв'язком між частинами та необхідністю виділення змісту кожної предикативної одиниці. При актуальному членуванні складнопідрядного речення з підрядною частиною, що характеризується другорядним смисловим навантаженням, утворюється парцеляція з відносно ненавантаженим смисловим планом: *Лізь ти, небоже, в сю бочку, а то як прийдуть мої сини, аби тя віку не збавили. Бо опівнічний якби подув на тебе, то замерз би-сь, як крига леду, а полудневий якби подув, то згорів би-сь на ніщо!* (10, с. 151). Значення сполучника при цьому зростає, він конденсує в собі, з одного боку, зв'язок з попереднім текстом, а з другого – спрямовує увагу на значущість наступного. Розчленування речення підкреслює внутрішню взаємопов'язаність його частин, хоча графічно й інтонаційно останні набувають самостійності.

Парцеляція сприяє зосередженню уваги на окремому компоненті речення, яким виступає або частина складного, або будь-який член простого речення. Засоби експресивного синтаксису завжди містять у собі невичерпне джерело ресурсів для виразного та художньо-переконливого звучання слова, відтворення емоційно-почуттєвого світу персонажа.

Розчленованість думки на кілька виразних частин викликає певний стилістичний ефект, є постійним стимулом експресивного сприйняття синтаксичної симетрії, відтворює розвиток семантики образного слова. Вибудовуючи ту чи іншу синтаксичну конструкцію, письменник намагається у своєрідному асоціативному ключі перекласти на образну мову високу напругу внутрішніх почуттів. Зрозуміло, що розчленування речення як інтонаційно самостійної одиниці відбиває конкретні умови спілкування [3, с. 24].

Отже, парцелювання як засіб актуалізації висловлювання – досить поширене явище у творах Юрія Федьковича, адже явище членування думки на кілька окремих уривків характерне для уснорозмовного синтаксису, звідки воно і проникло в писемну мову, особливо у мовостиль Юрія Федьковича, де зберігаються уснорозмовні традиції.

Дослідження одиниць мовної системи дозволило розв'язувати проблеми, пов'язані із явищами, що характеризуються порушенням норм. До таких явищ відносять і незакінчені речення, які вчені кваліфікують по-різному, а саме: як „обірвані неповні речення” (М. І. Каранська, А. П. Загнітко), як „еквіваленти речень” (П. С. Дудик, Н. В. Гуйванюк).

В енциклопедії „Українська мова” незакінчені речення репрезентують як фрагментарну ситуативно-мовленнєву реалізацію речення, як висловлення з невираженими ознаками внутрішньої структурної організації і комунікативно-інформативної завершеності. Незакінчені речення належать до типових структур усного мовлення. Вживання їх зумовлюється насамперед такими чинниками, як

емоційний стан мовця (нерішучість, розгубленість, вагання, радість, захоплення, рішучість), або ж небажанням повідомляти певну інформацію (обмеження тільки натяками на неї – свідомо обрана стратегія в усному спілкуванні) [8, с. 405-406]. Слушним видається твердження Н. В. Гуйванюк, що такі конструкції варто вважати еквівалентами речень: „До еквівалентів речення зараховують обірвані структури, конструкції, що є незавершеними в силу певних ситуативно-прагматичних чинників. Такі речення є незакінченими і у змістовому, і у структурному, і в інтонаційному плані. Термін „речення” на позначення таких конструкцій використовується в них умовно” [2, с. 280].

Незакінчені комунікати – факт синтаксису розмовного мовлення, усного й писемного. А отже, у мові художнього твору вони також є найяскравішими засобами експресивності, які завжди виражають емоції мовця настільки, що читач „відчуває” його стан душі: *Соколику наш!.. І такого доброго бадечка хотіли вороги на кострі...* (10, с. 340); *Се що тобі? Ти плачеш? Що ся стало? Умирає...* (10, с. 214); *У єзуїтській школі... О, о, о!.. Що ж був се за учитель!.. Над усі учителі!..* (10, с. 216); *О, що б я міг на се відповісти, Якби мені самому ся любило!.. А так...* (10, с. 220).

Неоднаковий підхід до таких конструкцій, мабуть, найбільше пояснюється недостатнім вивченням їх. Зрештою, окремі зауваження про них висловлювались тільки принагідно, у зв'язку з вивченням структури та стилістичних функцій неповних речень. Про апосіопезу (недоговорювання, умовчання), щоправда, як про фігуру виключно риторичну, йдеться у працях зі стилістики.

І справді, речення, що їх з певних причин не завершено, не сформовано в усіх тих складниках, які властиві загальній категорії речення, не можуть вважатися справжніми реченнями. Так звані „незакінчені речення” являють собою початкові частини не тільки простих речень, а й складносурядних чи складнопідрядних: Шевчиха. *О боже добрий!.. І чи ж та відьма, та Хима, не гадає конати, що таку стару, чесну жону, та ще і в недозі, турбує?.. Але мені лиш дивно з двірника, що він...* (10, с. 325); Тодір. *...Лиш то мені дивно, що водно по спині шкрібась, неначе би... Ну, се вже мені сам Господь відкупителя з неба зіслав, не то що!* (10, с. 305). Граматичне оформлення таких „початків” інших речень дуже різне і тому важко підлягає власне синтаксичному описові, який у принципі хоч і можливий, проте навряд чи виправданий. Незакінчені речення здебільшого фрагментарні, малослівні. Таку їх будову аж ніяк не можна вважати випадковою: вона органічно зв'язана з властивою цим реченням функцією. Її джерелом є певний емоційний стан мовця, його волевиявлення за конкретної життєвої ситуації, експресивні переживання, міркування, наміри. Наприклад:

Прошу послушне пана капітана хоть на два місяці на урльоп. У мене...

Господи, як утне мене в лице! (10, с. 86); *Генерал махнув лиш руков та й обернувся до Павуна: „Ну?Ну!” – гримнув остро, видячи, що Павун засторонів, неначе той многогрішник, що єму вирок смерті обголосили. „Я.я...я... хотів отсе жени...тись, та... та...” – „Та грошей не ставало! – обізавсь Проць Клітка, найстаріший господар у селі. – Задля того бих просили пресвітлого пана комісара...”* (10, с. 300).

Найбільш виразними, лексично та інтонаційно самостійними є такі незакінчені речення, до складу яких входять повнозначні слова. Однак ці конструкції можуть не мати будь-яких членів речення і складатися з самих тільки службових слів:

Ч о р а. Га! Що! Ти ніж садиш мені в серце?! (Харчучи). Ніж той...

Д з в і н к а. Ти сама острила... Ще раз!.. Ще раз!.. Ще!.. (10, с. 29);

Я си'ю все, аби ся сердешний небагато мучив. От так... (10, с. 291).

Як бачимо, незакінчені речення – це початі, але недоговорені речення, якими виражаються перервані, до кінця не висловлені думки. Але й такі думки мають свою вартість і за певних обставин висловлювання цілком доречні, вмотивовані не менше, аніж думки і зв'язані з ними емоції, передані повними чи неповними побудовами. Тому незакінчені конструкції не потребують будь-яких конкретних доповнень своєї граматико-змістової структури і цілком достатні для того, щоб виконувати комунікативну функцію речення, бути його особливим еквівалентом, що має свою відносно окрему сферу застосування і виразну стилістичну цінність.

Вживання незакінчених речень дозволяє правдиво і яскраво змальовувати процес формування думки й почуття, надає оповіді, запитанню чи спонуканню суб'єктивного забарвлення, розмовного відтінку:

Катря. Ти, коточий придатку! Ти, опришку, убійнику! Ти...Ти... (10, с. 304);

Або землі сирі! Але цить!..

Там хтось іде!.. Він сам!..

Тенер! Тенер! (10, с. 260).

Мовлення людини незакінченими структурами особливо часто виражається в моменти сильного збудження, емоційної піднесеності, підвищеної афектації, глибоких переживань.

У живому усному мовленні незакінчені речення цілком зрозумілі для співрозмовника. Це досягається конкретністю обставин висловлювання (ситуації), контексту, спільним досвідом мовців, відповідним інтонуванням структури, міміко-жестикулярними засобами. Однак зрозумілість їх для третьої особи нерідко буває неповною, бо вона може не знати окремих елементів ситуації, не мати того життєвого досвіду, який об'єднує тих, хто розмовляє. Незакінчені речення по-іншому сприймаються у художньо літературному виявленні. Тут „третьою особою” виступає читач, який за умов стилістично виправданого вживання незакінченого речення досить повно розуміє його зміст і функції. Це пояснюється тим, що письменник сам створює структуру незакінченого речення, у потрібних випадках супроводить її спеціальним контекстом, чи домагається її функціонально-змістової виразності й однозначності:

І в а н. *Зарізов, Коли вже хочеш знати!.. Нині ж день...*

Д о в б у ш. *Вартоломія...*(10, с. 284).

Незакінчені речення здебільшого є ознакою „схвильованого”, „пульсуючого” мовлення. З їх допомогою часто зображаються найзагостреніші ситуації, оформляються найдраматичніші місця художніх творів. Їх уживають, щоб показати збентеження мовців, їх тривогу, розгубленість, відчай, горе, нерішучість, радість, двоїстість їх свідомості або захоплення, упевненість у чомусь тощо: (Олена) – *Та я, бадічку...я лиш так...я, бігме, лиш так, я...*(10, с. 97]; (Шевчиха) *Мені голова жузжом йде!.. Що дію?.. У кого пораджусь?.. Кому приповім ся?.. Хто мене порятує?.. Боже!.. Божечку!...Га? Знаю... Знаю... Малина! Малина!..* (10, с. 331);

Недоговорення може викликатись тим, що замовчувані факти в основному зрозумілі співрозмовникам. У таких випадках апосіопеза нерідко дозволяє уникнути слів, які, будучи названі, могли б викликати в учасників розмови якісь додаткові небажані асоціації, почуття, враження: Колотило: *Пріч мені з-перед очей! А то...* Андрій: *Але, пане начальнику...* (10, с. 322).

У творах художньої літератури незакінчені речення можуть використовуватись з метою характеристики персонажів або дійових осіб (у драматичних творах): Годір: – *Що сей світ, що його віра, що його любов, що його доля? Світ – дністрова хвиля, віра – отой шум, що на камені сперся, любов...* – *Не доказав...* (10, с. 110); *Мій Тимофій!.. Милий мій Тимофій!.. – защебетала Маруся, мов той соловейко у лузі. – А може, баба брехала; може, він...*(10, с. 118).

Є цілком певні змістові і граматичні критерії для розмежування незакінчених речень і зовнішньо схожих з ними деяких різновидів неповних і навіть повних речень. Якщо в неповних реченнях, незважаючи на пропуск у них членів, усе ж зберігається повний зміст і, як правило, завжди можна визначити, який член (члени) речення не названо, то в незакінчених реченнях важко або майже неможливо встановити, яких слів не вистачає. Їх випущення не планувалось і не здійснювалось.

Основною сферою використання усічень є мовлення і мова персонажів у художніх творах. Завдяки ситуативному контекстові усічення зрозумілі співрозмовникам. Те саме спостерігається у мові персонажів художніх творів, що імітує живе мовлення. У монологічному мовленні використання усічень дозволяє передати процес формування думки і почуття, сприяє відтворенню емоційної піднесеності, афектації, глибоких переживань [5, с. 19].

Отже, парцельовані і незакінчені комунікати належать до типових структур усного мовлення. У діалогічному та монологічному мовленні художніх героїв Юрія Федьковича такі еквіваленти речень є одним із засобів вираження емоцій. Незакінчені структури здебільшого малослівні та фрагментарні, хоча таку їх будову аж ніяк не можна вважати випадковою: вона органічно зв'язана з властивою цим висловленням функцією. Джерелом цієї функції є емоційний стан мовця, його волевиявлення за конкретної життєвої ситуації, експресивні переживання, міркування, наміри. Вживання Юрієм Федьковичем неграматичних речень свідчить про те, що митець має свій експресивний тон, своєрідну систему засобів увиразнення дійсності, які допомагають відтворити навколишній світ через призму почуттів та відчуттів автора. Мова творів буковинського письменника „занурює” читача у народну стихію, допомагає відчутти найтонші порухи людської душі.

Література

1. Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка* / Ш. Балли. — М. : Изд-во иностр. лит., 1955. — 410 с.

2. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибр праці / Ніна Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
3. Загнітко А. П. Душа тисячоліть шукає себе в слові / А. П. Загнітко // Урок української. — 2000. — № 2. — С. 24.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. — Донецьк: Дон НУ, 2001. — 663 с.
5. Іванова Л. П. Еквіваленти речень у російській мові / Л. П. Іванова // Мовознавство. — 1980. — № 1. — С. 19—25.
6. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: [навч. посібник] / М. У. Каранська. — К. : Либідь, 1997. — 400 с.
7. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. — Изд. 7-е. — М.: Учпедгиз, 1956. — 511 с.
8. Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. — [2-ге вид., випр. і доп.]. — К.: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. — 824 с.
9. Федькович Ю. А. Твори: В 2-х т. Т. 1 : Поезії / [упоряд., передм. і приміт. М. Ф. Нечиталока]. — К. : Дніпро, 1984. — 463 с.
10. Федькович Ю. А. Твори: В 2-х т. Т. 2 : Повісті, оповідання, казки, драматичні твори, листи / [упоряд. і приміт. М. Ф. Нечиталока]. — К. : Дніпро, 1984. — 426 с.